

ראיון עם חיים גורי

שוניים של חשבון

יצחק בצלאל

רודפים, על אף שלא לך החרפה — אלא למענייך. חרפה נוראה להשתייך לחלשים. זמן רב הטרידה אותי חרפה זו, וזמן רב נמשך תהליך הריפוי. במסעותי באירופה, כשליה, בלימודים וכעתונאי, נפגשתי גם עם הצד השלישי: השותקים. עוצמת החיים של העמים הגדולים גרמה למכה כזו, שאפילו קיומה של ישראל לא יכלה לשחרר ממנה. ואתה מחפש את האנטר-טוקסין לזה. אתה יכול לראות כוח שכנגד באיזו הישענות על מסורת מפר ארת של עם ישראל, עם גדול שנתנסה בתחיית המתים ובעמידת יחידים מול רבים. זו הרגשה המעניקה לך מעין תואר אצולה. ויש כוח אחר, של לימוד העובי-דוּת במערומיהן. מתברר שעמים אחרים שנתפסו בגלגלי ההשמדה לא היו טובים מהיהודים. לא היתה מחתרת כמחותרת היהודית בגולה שלחמה מלחמות מרובות וכבודות כל כך. לימוד העובדות — זו הדרך היחידה המאפשרת לחיות ולהיות גאה, האפשרות האחרת היא

ברחה נואשת מהגורל, שהיא בבחינת "מפניך אליך אברח". נפגשתי עם סופרים יהודים בגולה, כאלבר ממי ומישל סלומן, שלהם רגישות נפלאה למרטירולוגיה היהודית. אך הם מקבלים כמעט כעובדה את היותם שייכים למיעוט אריסטוקרטי צלוב — שהוא הנשמה היתירה של העולם.

מבלי שאתיימר להתמודד עם בעיות הקיום של הגולה בימינו, הרי מה שקרה באותו חורבן ותקומת ישראל, הופכים את קיום הגולה בימינו לפשע של סירוב לגאולה, של כמעט רצח המשיח, אך אין לנו כוח להתמודד עם זה, ויעיד על כך הקונגרס האנטי-ציוני האחרון שנערך בירושלים.

ויש חשבון אחר, של מה עשינו כאן בעת החורבן שם. אפשר שכל מאמצינו או לא יכלו להיות יותר מכוס מים על העיר הבווערת. אך יש ערך עצום לכך, ואני ירא את משפט ההיסטוריונים. זו פקעת נוראה. היו שנים, בראשית שנות החמישים, שתגובתי על בעיות אלה היתה כמעט הזדהות נפשית עם הכנענים. וגם היום יש ואני מרגיש בוורוס הזה המחלחל בי, אבל מעבר לטראומה יש לשאוף לצלילות-דעת קרה, כדי להגיע ליושר מוחלט בחשבון עם עצמנו בנושא זה.

מציאות ודמיון

— "עיסקת השוקולד" אינו ספר על השואה, — אומר חיים גורי. בעת הכתיבה לא חשבתי על חורבן היהודים, ולא קנה-מידה של חשבון נפש או הערכה היסטורית ולאומית הינחו אותי. עניינים גדולים ומרכזיים שהם עיקרו של אותו חורבן אינם נכללים בספר. לכל היותר זהו קטע הנוגע בשולי אותה הוויה, ושפרשת החורבן משתקפת בו כבגלגול עמום. הדברים בספר מתרחשים באיזה חלל עצום וריק, שבתוכו נעים שני האנשים האלה, מורדי ורובי, ללא ציון מסגרת של זמן ומקום. הם ממשיכים לחיות לאחר שחל מעין שינוי קוסמי, נוהגים לכאורה כבני אדם בעולם ריאלי, אך בכעין-מציאות. הסיפור מתרחש במידה רבה בשטח ההפקר שבין מציאות לחלום, זו מציאות אל-מציאותית. יש בספר (סוף בעמוד ב')

"עיסקת השוקולד" לחיים גורי הוא ספר פרוזה של משורר; ספר מיוחד בדרך כתיבתו, במקצבו, בתחביר של משפטי, בשימושי הזמן ובדרך מסירת הדיאלוגים. ספר שעלילתו מתרחשת בתחום שבין מציאות לדמיון, בין קיום לחידלון.

עצם הדבר שסופר יליד הארץ כותב על היהודים "שם" לאחר השואה, איננו מאורע רגיל. אלה שהתמודדו עם נושא זה — הם ברובם סופרים שתקופה זו היא חלק מהביוגרפיה האישית שלהם (י. וא. סנד, א. אפלפלד, ג. פרנקל, י. עמיחי). תופעה זו מעוררת איפוא כמה שאלות.

ציביליזציה של חורבן

— כל נסיון לגעת בנושא זה הוא יומרה נלעגת — אומר חיים גורי. — אתה עומד כביכול מול אוקיינוס בהרגשת אפסות ואין-אונים, ואולי אין זה מקרה שהטרגדיות הגדולות בספרות נכתבו לא על ג'וזייד (רצח-עם) אלא על מצוקות של אדם בודד, ואעפ"כ נושא זה מחלחל בספרים ובשירים רבים של סופרים בישראל באלף דרכים. גם כשאינך עומד מול הנושא, אתה שייך אליו. אני סבור שכל האנושות בימינו, ואנשי הרוח בוודאי, ולא רק היהודים, שייכים לעידן שמעבר לפרשת הזמנים הקרויה "שואה". אנו שייכים לציביליזציה אחרת, המכילה בתוכה את החורבן הזה, בה כל דבר שוב לא יהיה דומה למה שהיה קודם. אולי קל יותר לסופרים בשוויץ ובדניה לכתוב על המלחמה, מאשר לסופרים בישראל, אך אם תעשה חשבונות של דור שלם בספרותנו, תראה שהדברים קיימים, במישרין או בעקיפין: אין משורר שנושא זה לא ניכר בשירתו.

ישנם משוררים "שהריחו" את החורבן שנים לפני שהתחולל. אורי צבי גרינברג כתב את חזון ליל קיץ תרצ"ו ב-1931 ונראה היה כמדמדם. "שמחת עניים" נכתב לפני שהמחבר ידע מה שאירע, אך חש כבר בקטסטרופה וביקש את היסודות בהם יוכל אדם להיאחז, חרף החורבן: האהבה, הרעות, האמונה בהמשך.

אבל לא רק בשירים ישירים. העובדה שאנו שייכים לדור שהיה עד לחורבן, מתבטאת לפעמים בשיר של ליריקה פשוטה, או של זכרונות ילדות נושבים רוח של יתמות שאין לה פשר אחר. דור סופרים זה הוא דור של עם נרצח, לך דע איזה גילויים של בושה, של חרדה, של חלומות, חוללה עובדה זו.

שירת בני דורי ושירתם של הצעירים מאתנו היא בעיקרה ביטוי של מרידות איומה ופכחון ספקני שהוא פרי תחושת — "אני חי לאחר שיודע אני מה קרה שם".

צרף לזה את ספרות התעוד, היומנים — כל זה עתיד לפרנס דורות בספרות העברית, ואין לי ספק שיחזרו לזה. הדברים ישקעו ויצופו לאחר זמן, אחרת.

הייתי אומר כי "לא היה זמן" לאיזו דממה גדולה שתאפשר הזדככות כלפי הנושא הזה. אל תשכח כי רק שלוש שנים מבדילות בין תום המלחמה לקום המדינה. שנות פעילות ומתח נפשי, שנים של הלם שהשכיחו את החורבן שם, ויש סירוב מובן לגעת בנושא זה מפחד שמא יותקפו בשגעון, הדרך היחידה, פרט לדוקומנטציה, היא ההזדככות הממושכת. גם העובדה שתקומת ישראל קשורה בחורבן שם, יוצרת סמיכות פרשיות מבעיתה כזו — שאיני יודע איך אפשר להתמודד אתה. איך אפשר לעמוד בחשבון זה של "החי על המת", של חרות שנקנתה בדמם של לא רק אלפים פה, אלא גם מיליונים שם.

החרפה והגאולה

בעולמנו, ההשתייכות לנרדפים — חרפה בה יותר מאשר היות

שוליים של חשבון

(סוף מעמוד א')

אלמנטים של מציאות, של דברים שאירעו, כמו הפגישה של שני החברים מורדי ורובי, המסתור במרתף, הפגישה עם גרטי, מאידך, קטעים רבים כמו סיפור השריפה, או הפגישה של רובי עם הופמן, בו מוצעת עיסקת השוקולד — הם הזייה ודמיון, שהם התחומים היחידים בהם עוד אפשרית פעולה והרות, כאשר האפשרות של המשך הפעילות הריאלית באה לקיצה.

— האם פירוש הדבר שלא ניתן לכתוב על השואה בנוסח כתיבה ריאליסטית? שאלנו.

— אני איני יכול, — השיב גורי, — גם איני יודע עד כמה אלה שכותבים על כך סבורים שהם כותבים על דבר ריאלי, אלא אם כן מדובר בספרות של עדות ודוקומנטציה. עובדה היא שאלה שכתבו על נושא החורבן לרוב נעצרו לפניו, או דלגו עליו, הסתכלו בו מהצד, ולא בעמידה ישירה מול הנושא. לי לא היתה שום יומרה לכתוב על חורבן היהודים, אלא על קיום בעת של דמדומים ותהייה במציאות אטומה שאינה ניתנת לפענוח. שבה אין אדם טסוגל אפילו בחלומו להחזיר לעצמו את הכרת ערך עצמו. בעת שבה הודאות היחידה היא בעצב ובבכי. (אבל אסור להכליל, כמובן, אני מכבד מאד את ספרם של הסנדים).

מצד אחר, הגיבורים בספר שייכים לתחום ההווייה שלי, לכן מבחינה מסויימת הם „ריאליים“. לא נתכוונתי לתאר השלכה ריאליסטית חיצונית של המאורעות שאירעו שם ושהיו מלאי פעולה, הכרעות מהירות והרי גורלות. התכוונתי לתיאור פנימי יותר של אותו חלל בו מגששים אנשים אלה במין „ארץ שממה“, חלל של בין הזמנים, שהוא כה אופייני לבני דורנו. זהו חלל שבתוכו מין תהייה אשר פענוחה הוא הנושא היחידי כמעט בזמננו החייב להשתלב בכל יצירה אמנותית.

— אתה שואל אם תחושת אותו חורבן מאפיינת את הרבים בישראל או את בני דורי, איני יכול לדבר על תחושת הרבים. גם איני יודע באיזו מידה ההווייה שבספר זה נגזרת ממצויאותם של אלה שהיו באותה הזייה, או מהמצויאות שלי. נראה לי שאני כאחד מהם והם כמותי.

— האם פירוש הדבר שהספר הוא פרי חווייה אישית, — שאלנו. —

ואם לא, האם אפשר לכתוב על נושא זה ללא „רקע אוטוביוגרפי“?

— הייתי בשליחות ההגנה בהונגריה ובווינה ב-1947, — משיב גורי, — במשך שנה וחצי לימדנו עברית, אימנו בקס"פ. הפגישה הראשונה עם היהודים ששרדו היתה מהממת. ורק כעבור שנים, פרצו חוויות אלה ההוצה. ספר זה, ראשיתו נעוצה בחוויות הימים ההם ויש לו מקדמות הן בשלושה קבצי שירי והן במחזור הרשימות בעתון תהת הכותרת „העיר האחרת“, שהן מעין קרעים של פנקס־דרכים. והיה „משפט ירושלים“.

אך לא הייתי רוצה שיהיה פירוש „אוטוביוגרפי“ גלוי וישיר כזה ל„עיסקת השוקולד“. גם איני משער שיכולת ההשתתפות הנפשית במאורע כזה חייבת להסתבר בילדות בגולה או בהשתתפות אישית במוראים. לו היה כן, כי אז פירוש הדבר היה קיצו של הדמיון.

לאמיתו של דבר, זהו סיפור על האנשים העלובים ביותר בעולם, ואלה יכולים להיות רק יהודים בתקופה שלאחר החורבן.

ארבעה גיבורים — ללא אלוהים

— בספר זה אין אלוהים, שרק דרכו ניתן אולי להגיע לצידוק הדין, — מסביר חיים גורי, גיבורי הספר מתייצבים כאתיאיסטים מול גורלם, ללא פתרון — זולת פעולה שרובה הזייה.

שני גיבורי הספר, מורדי ורובי, הם חברים. מורדי הוא משורר המצפה למאורע קוסמי כזה של כפרה וישועה שיהא מקביל לשיעור ההיקף של החורבן. וכאשר שינוי כזה לא חל, גם ציפור בשמים היא שותפה לפשע שנעשה. עולמו של מורדי אין בו אפשרות של המשך החיים, לכן הוא חייב למות. כי כל מה שיעשה הוא חסר חשיבות.

רובי לעומתו מנסה להסתכן ולחזור לחיים ע"י היאחזות באלמנטים ראשוניים של חיים, כמו חיפוש משפחתו ואהבת אשה. אך רובי חוגג את נצחונותיו במידה רבה בדמיונו. כדי לכבוש את העולם מחדש הוא חייב לנהוג לפי כללי העולם שחלף, כאשר הוא מציל (בדמיונו) ילדה משריפה. הוא מחזיר את המציאות לאפשרות של אבירות — באותו רגע הוא בעצם בוגד בכל אלה שלא ניתן להם לחיות בתוך מציאות זו. כאילו החורבן שאירע אינו אלא טעות דפוס. החזרה המהירה של רובי לחיים ולפעילות לפי הכללים והמנהגים המקובלים, פירושה חילול ההווייה שחלפה. רובי מבטא את המנוסה המבוהלת ביותר מהעבר. חלק מהמנוסה הוא נכונות לעשות הכל. הוא חוזר להיים במהיר מותו של מורדי, הוא מגיע לגרטי ברגע שמורדי מת. יותר מזה: רק מותו של מורדי, של הנאמנות המוחלטת, מאפשרת לרובי לנהוג בדרך הפוכה לגרטי, והוא חייב להגיע בכך עד אבסורד. כי קיימת ברירה בין שתי אפשרויות. וכמו בבלדות — הפסרה פירושה בגידה. רובי הוא המנוס.

גרטי לעומת שניהם היא היסוד האדיש, אותה חפות־מפשע הנעה בין הרוצחים לנרצחים, הממשיכה בדרכה תוך חיפוש אהבה. היא נייטרלית, חיה באיזור התמהון ובהעדר דין וחשבון.

היא שונה בזה משכטר השען, שהוא הגיבור האחד הקיים בכל זאת בספר זה. הוא יישובו של עולם. אותו כוח המבלה את הרעות ומבקיע מתוכן, הוא מייצג את האמת, את הודאות היחידה של המאורעות, אין הוא קשות, רק חכם מדי, מעבר לשאלות ולתחום הבכי והקינה. מעין „בדמיך חיי“ ללא פאתוס. שכטר מייצג איזה עולם בן אלפיים היודע שאין אלוהים ויש קיום.

ברשימות העתונאיות „העיר האחרת“, כתובים הדברים כפי שאירעו באמת במציאות, ללא תוספות ספרותיות. אך המרחק בין הדברים הריאליים כפי שניתנו שם לתיאור „הבלתי ריאלי“ בספר, הוא קטן. מתוך טעות סבורים בני אדם שצריך למתוח קו ברור בין המציאות והבלתי מציאותי, ואילו לי נראה עכשיו שקיומו של שכטר (מגיבורי הספר) יותר ריאלי מדברים שראיתי במו עיני. אינני חושב שלסיפורי יש דקורציה סוריאליסטית. גם איני סבור שצריך ליצור מציאות אבסורדית לגמרי כדי לבטא את מה שקרה. אפשר לייחס את הדברים למציאות ממשית, אע"פ שהם חורגים ממנה. וככל שאתה מנסה להתקרב למציאות זו, להגדירה, הדברים מתפוררים. אין זו האיריאליות של השירה, אלא של חוסר היכולת להכיל מציאות זו — כמציאות ריאליית. ונקודה זו הרי מעסיקה ביותר את סופרי זמננו.

השירה, הפרוזה, העתון

— מה דוחף משורר לכתוב פרוזה? — שאלנו.

— יש לי נטיה לכתוב בצורות שונות — משיב גורי, — כתבתי פרוזה גם לפני ספר זה. רפורטזות שכונסו ב„עם עלות השחר“ ומול תא הזכוכית“. רשימות בעתון, שיש בהן יסוד סיפורי, שלא להזכיר חטאות נעורים בפרוזה. אני סבור שכתובה עתונאית מסייעת לכתוב פרוזה. עכ"פ אין היא מפריעה. יתכן שהכתיבה העתונאית הטובה יש בה, בשל הרגלי המשמעת שהיא מקנה, הכשרה לכתוב פרוזה.

גם ספרי הבא יהיה סיפור, בשם „האורחת“, שעלילתו לקוחה ממעשה שאירע ליהודים בארץ מזרח־תיכונית. אמשיך לכתוב שירים אם ארגיש שיש בהם הצדקה עמוקה. כן אמשיך בכתיבת רשימות לעתון. עד כה לא חשתי צורך, למשל, לכתוב מחזה. ל„עיסקת השוקולד“ יש מקדמות בכל קבצי השירה ובהמון רשימות שפרסמתי. לאחר כל הגלגולים האלה של הנושא, כנראה שהדרך היחידה להביע את מה שרציתי לומר היה בדרך הנובילה. אף כי לפעמים נדמה היה לי שאני כותב פואימה. הצורה הספרותית נקבעת תמיד אדריהוק לפי הנושא.

יתכן שיש יסודות של שירה בספר הזה. אינני זכאי להעיד על עיסה זו.

ברור לי שיש ערך רב ל„מקצב“ של הספר ול„נשימה“ שלו. אשר למבנה, איי־אפשר שבספר כזה יזרמו משפטים שמשיטפם תתקבל תחושה של מרחבים. ביקשתי תחביר שימסור הווייה של רתיעה, היסוס, הליכה ועצירה, וכך התקבלו משפטים מרוסקים קצרים שבהם יש לרוב ויתור על התואר והסתפקות בפעולה. בעייה נוספת היתה מתן הדיאלוגים. בספר ניתנים דיאלוגים שלמים, ללא הערת לוואי שלי, וללא ציון שם הדובר. חלק ניכר בתוך הדיאלוגים האלה הם משפטים שנהגו, אך לא נאמרו, או מונולוגים שמתקיימים בתחום ההווייה. הנחתי שהקורא הטוב יבחין בין הדברים.

הזמן בסיפור זה הוא בן־בריתו של החלל. הזמן אינו מוגדר. דבר הנובע מהיות חלק ניכר של הספר בתחום ההווייה. סיפור השריפה והצלת שרלוטה מתארע במוחו של רובי בעת שיחה עם מורדי על הנזירות. גם עיסקת השוקולד ההווייה מתרחשת כשרובי מגיע לבית הקברות. פרק זה של קניית הררי שוקולד, כתוב — אם שמת לב — בזמן עתיד. שהוא הזמן המתאים ביותר למסירת הזייה. גוסף לכך הספר גדוש מעברים חריפים וקפיצות־דרך המבטלים כל גבול בין הכא להתם.